

ҲАРАКАТ ҲАВҒСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА ҲАЙДОВЧИНИНГ МАҲОРАТИ

Рахимов Алишер Шарафидинович

Чирчиқ олий танк қўмондонлик муҳандислик билим юрти
Техник таъминот кафедраси автомобил техникаларини тузилиши
ва уларни ишлатиш цикли катта ўқитувчиси

Аннотация

Ушбу мақолада қоронғу вақтда ҳайдовчи йўлдан ўтаётган пиедани кийган кийимига қараб турли масофада, турли рангларда қуриши мумкинлиги ва ҳайдовчининг маҳорати, билими, кўникмаси ва малакаси тўғрисида маълумотлар ёритилган.

Калит сўз: ҳайдовчи, пиеда, масофа, ҳайдовчининг маҳорати, билим, кўникма.

Инсоннинг психофизиологик хусусиятларини, унинг организмдаги жисмоний ва руҳий жараёнлари белгилайди. Бундай хусусиятларга қабул қилиш, этибор ошириш, фикр юритиш, эса сақлаш, ҳис этиш, ирода ва шахсни ўзига хос хусусиятлари киради.

Йўлда жойлашган нарсалар, йўл ҳолати, транспорт воситаси ҳақидаги ахборотлар ҳайдовчига сезги органлари орқали таъсир этиб, теварак-атрофдаги нарсаларнинг инсон онгида алоҳида кўринишларини намоён этади.

Сезиш, кўриш, эшитиш, тери-мушак, тебраниш, ҳис этиш, ҳид сезиш ва иссиқлик турларига бўлинади. Ҳайдовчи иш фаолиятида кўриш, сезиш энг асосий ҳисобланади. Кўриш орқали ҳайдовчи автомобилнинг йўлдаги ҳолатини, буюмлар, уларнинг қиёфалари рангини, ўлчамини, асбоблар кўрсатмасини кўради. Автомобил агрегатлари шовқинини товушли ишораларини ҳайдовчи эшитиш органи орқали қабул қилади. Гавданинг фазовий ҳолати қўл, оёқларни бошқариш органлари билан ўзаро ҳамкорликни, автомобил тезлиги, ҳаракат йўналишининг ўзгаришини тери-мушак сезиш органи орқали қабул қилади.

Автомобилнинг алоҳида қисмлари иши, йўл қоламасининг нотекислик характеристикасини тебранишлар орқали қабул қилади. Кабинадаги ҳаво таркибида ишлатилган газлар, ёнилғи буғлари аралашмасини ҳис этиш, иш жойидаги ҳарорат ўзгаришини эса иссиқлик сезиши орқали қабул қилинади.

Сезиш қобилияти турли одамларда турлича бўлади. У одамларнинг табиий кўрсаткичлари, ёши, тажрибаси, кўникмалари касб, билими ва бошқа сифатларига боғлиқ бўлади. Тажрибали ҳайдовчи тажрибасизга қараганда йўлни ёритилганини чекланган жойларда яхшироқ сезади. Носоз автомобилга хос бўлган шовқинни тезроқ сезади. Сезиш қобилияти одамни тажрибаси ва соғлиги ҳолатига қараб ўзгаради.

Автомобилни бошқариш учун зарур бўлган ахборотларни қарийб 85% кўриш орқали қабул қилади. Кўриш орқали этарли кенгликдан масофани буюмлар ва улар орасидаги масофани баҳолаш мумкин.

Кўз қорачиғини ўзгартирмасдан илғаш мумкин бўлган кенглик кўриш майдони дейилади.

Бир кўзнинг кўриш майдони оқ буюмни кўрганда ўртада ташқи томонга 90 градус, ички томонга 65, пастга 75 ва юқорига 65 градус бўлади.

Рангли буюмларни кўришда кўриш майдони бироз кам бўлади. Яъни, яшил рангни кўришда у 15%, кўк рангда эса 50% га қисқаради.

Икки кўз билан кўриш майдони 120-130 градус бўлиб амалда автомобил олдини тўла кўриш имконини беради.

Одам кўзини кўриш майдони:

1-икки кўз кўриш майдони чегараси;

2-чап кўзники кўриш майдони чегараси;

3-ўнг кўзники кўриш майдони чегараси;

4-чекка кўриш майдони;

5-марказий кўриш майдони;

6-қоникарли кўриш чегараси.

Кўриш майдони доимий бўлмайди. У кенгайиши ва қисқариши мумкин. Ҳайдовчининг кўриш майдонини анча қисқаришда у йўл вазиятидаги муҳим нарсаларни кўрмасдан қолиши мумкин масалан, пиёдани муҳим хатога йўл қўйиши мумкин. Кўриш майдони 20% дан кўп қисқарган шахаслар автомобил бошқаришга рухсат этилмайди.

Кўзнинг нарсаларни ҳар хил узоқликда яққол кўришини кўриш қобилияти кўзни маслашуви (аккомодатсия) орқали бўлади. Кўзлар анча узоқ масофада бўлган нарсаларни формасини аниқлашга, кўзни кўриш ўткирлиги дейилади, бу икки нуқта ёки чизик орасидаги масофани кўзни алоҳида қабул қилиши билан аниқланади. Энг ўткир кўриш кўзнинг 3-4 градус марказий бурчак конусида яхши кўриш 7-8 градусда, қоникарли кўриш 12-14 градус конусда бўлади.

Одатда 14 градусдан ташқари бўлган нарсаларнинг бўлаклари ва ранги яхши кўринмайди. Марказий кўриш ўткирлигидан, чекка кўриш ўткирлиги 4 баробар кам бўлади. Кўриш ўткирлиги меъёрида бўлганда, ҳайдовчи йўл белгилари ва буюмларни формасини аниқ сезади. Яқинни кўрувчи (близозоркий) ҳайдовчи асбоблар кўрсатмасини яхши кўради, йўлни ёмон кўради, узоқни кўрувчи (далнозоркий) аксинча, йўлни яхши кўради, асбоблар кўрсатмасини ёмон кўради.

Тез ўзгариб турадиган йўл вазияти ҳайдовчини товушли, кўринишли ва бошқа хил таъсир этувчилар катта миқдорда ахборотни қабул қилишга мажбур қилади, шунинг

учун унинг қабул қилиниши тўла, тез ва аниқ бўлиши керак. Қабул қилиш сифати ҳайдовчи билимига, тажрибасига боғлиқ ва этиборнинг алоҳида хусусиятлари билан ифодаланиши мумкин. Онгнинг бошқа нарсалардан мавҳум ҳолда бирор бир манзилга мужассамлашишга қарамасдан, ҳайдовчи автомобил ҳаракатига ҳалақит қилиши мумкин бўлганлардан иложи борича кўпроқ ахборот олишга интилади.

Этибор бир неча хусусиятлар билан характерланади. Ҳайдовчининг бир вақтда бир неча объектларни баҳолаш қобилиятига этибор ҳажми дейилади. Одатда ҳайдовчи бир вақтда бештагача объектни қабул қилиши мумкин. Этибор ҳажми, ҳайдовчини ҳаракатланиш шароити, руҳий ҳолати ва тажрибасига боғлиқ. Кўриниш чекланганда бир сония бир икки объектни бир вақтда қабул қилиш мумкин. Мураккаб чорраҳаларда транспорт воситалари кўп бўлганда, ҳаракатланиш хавфсизлигини таъминлайдиган барча ахборотларни қабул қилишга айрим ҳайдовчиларнинг этибор ҳажми этмай қолади.

Ҳайдовчи, янги вазиятни дастлаб тез кўз югуртириш билан ўрганади. Бунда у кўриш йўналишини ўзгартириш, бошини буриш билан марказий ва чекка кўришдан фойдаланади. Лекин тез кўз югуртириш билан кўзга илинган барча объектлардан тўла ахборот олиш қийин. Объектлар хусусиятини ўрганиш учун, ҳайдовчи уларни маълум тартибда қарайди. Барча қабул қилинган объектлардан, ҳаракатланишда ўзаро муносабатда бўладиган ва хавф хатар туғдирадигани ажратилади. Шундай объектлар пиёдалар, йўлаклар ва қарама-қарши ҳаракатланадиган автомобиллар бўлади. Тор йўлларда уларни кузатишга тахминан вақтнинг ярмиси сарфланади. Автомобил катнов қисмида ҳаракатланишни чамалаш учун объектларни қабул қилишга 5-25% вақт сарфланади.

Ҳайдовчи кўриш майдонида пиёдалар бўлса уларни кузатишга кўп вақт сарфлайди. Олдиндаги автомобил кетидан ҳаракатланаётган ҳайдовчи унинг ҳаракатланиш йўналишини ёки тормозлашини кутишга кўп вақт сарфлайди. Ҳайдовчи зарур бўлганда бир амалдан бошқасига ўтиш учун этиборни қайта тақсимлай билиши зарур. Тажрибали ҳайдовчи барча этиборини йўл вазиятига қаратади, қўл ва оёқлари ҳаракатига этибор бермайди. Этиборни олдиндан қаратиш мураккаб вазият вужудга келиши олдинда олади ёки хавфли оқибатни энгиллаштиради. Ҳайдовчи, қутилмаганда пайдо бўладиган объектларга ўз этиборини тўплашга тайёр бўлиши керак.

Ҳар хил вазиятда бир ҳолатни қабул қилиш учун ҳар хил этибор интенсивлиги талаб қилиниши мумкин. Масалан, хавфли вазиятларда интенсивлик қанча катта бўлса, қабул қилиш шунча тўлиқ бўлади. Лекин бундай ҳолатлар иш сменаси давомида бир неча марта бўлиши мумкин, айниқса тиғиз транспорт оқимида узоқ вақт ҳаракатланганда, мураккаб об-ҳаво шароитда, қоронғи пайтда. Шунинг учун

<https://conferencea.org>

ҳайдовчига интенсив эътиборга бўлган қобилият ўз турғунлиги билан фарқ қилиши лозим.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Ҳозирги вақтда автомобилни ҳаракат хавфсизлигини таъминлаш асосий муаммолардан деб айтиб ўтсак бўлади. Куролли Кучларда ва нормал хўжаликларда йўл транспорт ходисаси сони давомийлиги ғоят муҳим бўлиб қолмоқда.

Фойдаланган адабиётлар

1. G. V. Arjanuxin., A. I. Mamleev., V. I. Medvedkov. Zirhlitank texnikasi nazariya va qurilish asoslari.
2. Tugolukov L. M., Savelev S. V., Golosov M. D., Odnourov A. N., Semechkina V. A. Texnik qo'llanma.
3. <https://tanksdb.ru/country/russia>